

ЗАНАЯТИТЕ – НОВИ ПРОЕКЦИИ (СОЦИОКУЛТУРНИ И КОМИЧНИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ)

Венета Георгиева-Козарева

Народните занаяти днес са обвързани с редица културни факти: музеи, изложби, уъркшопове, панаири, научни форуми. Те са едновременно реалност – в делника на своя майстор и ситуирани в музейно пространство, и атракция за публиката, която има желание да изпробва уменията си и се забавлява на открито – на площада при демонстрации, или в музейната работилница. Така миналото и настоящето търсят бъдещето, миналото намира ново лице в настоящето, а бъдещето се задава в парадигмата на утилитарността и печалбата.

Все пак, допускайки, че за народните занаяти е известно твърде много, а и настоящата конференция със своята продуктивна тема ще добави своята нова дума, ще има приносен момент, ние бихме искали да поставим понятието “занаят”, защото го възприемаме като родово, в друг формат, формата на видовото. Според нас, това е част от етнографията на занаятчийството, за която говори проф. Т. Ив. Живков¹.

В нашето съобщение ще използваме словесната – книжна традиция – от XIX век до съвременното пространство на Световната мрежа, а също публикации в пресата, издания с фолклорен хумор и др. Разсъжденията ни са ориентирани по-скоро към съвременната визия на “занаят”, а подобни форуми трябва да се насочват, според нас, по-сериозно към бъдещата, ако искат да бъдат креативни.

В началото ще тръгнем от баналното разбиране за “занаят”, каквото ни налага масовият дискурс: това е някакво умение, което осигурява средства за съществуване. Приблизително по същия начин се схваща и по Найденовото време: 1. “ръкоделие”, 2. “работа”, поминък². Много по-подробно, но не особено различно, е определението за занаят, което дава Законът за занаятите³.

Ще цитираме още едно определение. То се дава от Проекта на ИФ при БАН “Живи човешки съкровища. – България. Номенклатура на дейностите”, осъществен чрез ЮНЕСКО, който поставя българските народни занаяти на картата на Европа, “идентифицира традиционни дейности и умения, официално разпознати от държавата като важни съставки на нематериалното културно наследство на България, което подлежи на опазване.”⁴ Критериите, по които са разпознавани и класифицирани традиционните занаяти и причислените към тях домашни дейности и поминъци, са “старинност, жизненост, уникалност и представителност за страната”, т.е. общи за другите европейски страни, участвали в същия проект и така изработили общата европейска “карта” от началото на ХХІ век⁵.

Всяка дефиниция е определена систематизация, но в сферата на социалното общуване се наблюдава много свободно боравене с понятийния апарат, понякога то е неоправдано, или е натоварено с допълнителни, отрицателни, емоционални значения, с подтекст или внушение, придобива пейоративно значение. В медийното пространство често ни се демонстрира хиперболичен изказ и метафоричен език. В съвременната езикова практика, а това означава – и в публичното пространство, ще открием, че “занаят” може да бъде едва ли не всичко. Говори се за мъжки и женски занаяти (така например килимарството е женски занаят, също както и бабуването, врачуването, докато оръжейничеството се представя като “необикновен занаят, мъжки занаят, занаят за гордост и достойнство”); със суперлативи е охарактеризиран и друг занаят: “Някога краденето на моми е било занаят. Не какъв да е занаят, а въпрос на чест и достойнство” [реклама на филма “Мъжки времена”]; градация откриваме и при описанието на още един, по-спокоен занаят: “чипровските килими пък са изкуство и занаят”, т.е. тук е подчертана близостта с изкуството. Тъкмо такава близост се дефинира и в съвременния Закон за занаятите: девети раздел е онаслобен “Народни художествени занаяти”, така “занаят” се налага едновременно с две определения, неразделно закрепени за основната дума.

В някои случаи нараторът направо метафорично остойносттава определен занаят (“журналистиката в областта на културата – занаят за три гроша”).⁶ В журналистически фейлетони срещаме аналогия

между дейността на политиците и упражняването на занаят: Дори “да бъдеш цар е занаят. ...Симеон никога не е практикувал този занаят; някогашният Симеончо е трябвало да усвои неблагодарния занаят на *бивши цар*” (курсив на автора Г. Т.)⁷.

Говори се за лечителски, актьорски, реставраторски, журналистически занаят, пиратството (краденето на някакъв продукт) също се нарича занаят.

Интервюто си с Нина Кираджиева авторката е озаглавила “Не занаят, а мечта” и това е достатъчно да разберем, че става дума за трепет, за чувство, за изкуство.⁸

В такъв регистър – на доминираща емоция – се представят други занаяти. Звънчарството се определя като занаят, изпълнен с романтика и песен, (в публикация за град Гоце Делчев). Някои съвременни поети не крият, че писането на текстове за песни е занаят (да си спомним като контрапункт признанието на Иван Вазов “Чиракувах в поезията”). Режисурата, според Ив. Добчев, също “трябва да бъде наистина и занаят. Трябва да се знаят много неща, да се знае някаква методология, някаква система на разговор, на водене на хората, система на реализиране на всички етапи от един проект – това включва и разговорите със сценичните работници, с хората, които са наоколо и изграждат света на спектакъла, те са част от един занаят, те са част и от някакво изкуство”.⁹ Вижда се, че творческата личност поставя занаята редом с изкуството, не ги противопоставя. А художникът Кирил Прашков нарича своя изложба “Рисуването като занаят” [АТА център – Институт за съвременно изкуство. 9.12.2003–8.01.2004 г.]. Тук, според нас, също е налице метафорична форма на изказа.

Преклонението на фолклорния българин пред просветата е всеизвестен, едва ли може да се датира широкоразпространеното и днес родителско напътствие “учи, за да не работиш”. В началото на ХХ век балканджий от габровските села поучават и поощряват всячески децата си “да изучат занаят и да бягат в града” (личен спомен), като това е важно еднакво и за мъжката, и за женската челяд. Така домашните занаяти, каквито владеят вероятно всички в семейството, вече се оказват недостатъчни, явно още тогава започва тяхното сигурно отмиране и се търсят нови, по-сигурни поминъци. Ето че маркирахме опозицията домашен – не домашен занаят.

Позната и разпространена е и още една опозиция: сериозен и не-сериозен занаят, при това тя е много устойчива и жизнена: “Навремето баща ми казваше: не искам да те гледам да ходиш цял живот гладен. По това време учех в прогимназията. Бях започнал да рисувам. И колкото повече рисувах, желанието ми да го правя се увеличаваше и увеличаваше. И рисувах, рисувах. Когато казах на баща ми, че искам да ставам художник, той беше категоричен: трябва да изучиш един сериозен занаят. Ще те препоръчам на техник в Провадия, който прави къщи по селата, да учиш занаят при него, а пък ти пак си рисувай... По-късно, когато започнах да уча архитектура, разбрах, че двете професии са много близки.”¹⁰

Нашите възрожденски писатели са оставили същински находки по отношение на разбирането, осмислянето и социалната роля на занаятите. Ако Вазов признава за себе си “Чиракувах в поезията”, Захари Стоянов (1850–1889) говори за “комитаджийския” занаят на раята, а Кондю предлага “да се уловим за лесния занаят, да станем хайдути”, като “делата” на тези хайдути са обикновени обири – на добитък, в твърде редки случаи – нападение на хора.¹¹ Още Софроний Врачански (1739–1813) си спомня, че чичо му го е ДАЛ на занаят, т.е. в дюкяна на някой майстор занаятчия, за да учи тънкостите¹². Без съмнение, усвояването на занаята минава през различни етапи, но майстор се става само след успешно преминаване на дългогодишно обучение. Нашият народ е формулирал много точни максими: занаят се краде, а ако искаш да научиш занаят, трябва да ядеш чужд хляб, тоест да отидеш в чужд дом, в чужд град, да бъдеш далеч от близките си: “Два деня после това произшествие аз целувах покорно ръка на няколко стари майстори в един абаджийски дюген, гдето един майстор абаджия ме прие да се уча на занаят безплатно само за едина хляб”.¹³

За Ботев (1848–1876) хайдушкият занаят е въпрос на чест: “татко ми да ме научи//на к’вто иска занаят”¹⁴, защото чрез този занаят ще поеме пътя към борбата и мечтаната свобода.

В “Маминото детенце” научаваме за друг занаят – за бабуването. На границата на XIX и XX век патриархът на българската литература фиксира чрез реалистичния си разказ “Един млад българин, който...”¹⁵ интересно явление, което, се оказва, е живо и днес: “Един

чедолюбив баща бледнее при самата мисъл, че син му би станал земеделец, или занаятчия, или търговец, и той си налага всички жертви, за да го направи годен за чиновник. Всеки ден у нас едно рало се напуща, един занаятчийски стан опустява, един дюкян се затваря. Всичко младо и кадърно бяга към служба. Страната губи здрави ръце, здрави умове, здрави енергии, за да се увеличи числото на алчущите около държавния бюджет търбуси.” И тогава без “гръб” младият човек не може да се развива като майстор в своя рядък занаят.

Няколко десетилетия по-късно Елин Пелин (1877–1949) ще покаже партизанлъка като занаят: “Моя занаят изучих по кръчмите, по вестниците, по селата, по градовете. Това е най-лесният занаят. Стига да имаш уста, да си играеш с думи – и готово.” Според героя, този занаят не е доходен, отчуждил го е от близките, от работата му, “Но не го оставям. Живея с него, той ми храни душата с надежди.”¹⁶

При Й.Йовков (1880–1937) ще открием силни образи на ковачи – сякаш този занаят е най-подходящ за силните мъже: Сали Яшар, Велико Железарина, Йордан Ковача и др. В детството си, признава писателят, “...обичах да стоя на дюгения на един куюмджия и да го гледам като работи. Неговата работилница беше за мен като лабораторията на някой алхимик... Струва ми се, че това бяха първите ми впечатления от творческата художествена работа, и аз не се насищах на тях...”¹⁷ Образът на ковача присъства не по-малко ярко и в западноевропейската литература, и в творбите на редица други наши автори – символистите, Вапцаров, Смирненски, Каралийчев, Талев, Чудомир, Радичков.

С интерес открихме, че за занаятите се говори и в чата, а това е територия на най-младото поколение (например, с търсачката google само на ключовата дума “занаят” на 2.10.2005 г. бяха отбелязани 19 500 страници). Спомен на майстор от Троян с цитиране на близо 20 местни пословици и поговорки, характеризиращи различни качества на майстора занаятчия, е публикуван на адрес: <http://magi.triada.bg/article.asp?topic=KN&id=KN241> и по маркера “прочетено”, можем да се убедим, колко много пъти подборката е била обект на читателско внимание¹⁸. Към тях ще прибавим “Богат занаятчия няма, но и гладен няма”, което звучи като дълбоко проверена жизнена философия. “И двете му леви”, “Казвам ти майсторе, защото не ти знам

името” пък са иронична характеристика за несръчен, лош занаятчия, които са с широка употреба.

В Интернет форум на 20.06.2005 г. в 18 ч 58 мин, както сочи сайтът, е обсъждана темата “Занаяти и занаятчий” по повод на занаятчийското обучение. “Занаят – това е творчество – констатира един от участниците. – Писател, поет и те са вид занаятчий – но творят с мозъка, сърцето и с перото. Грънчар, резбар, и др. са занаятчий, които творят с мозъка и реализират с ръцете си...

Политикът – хм, и той е занаятчия... Но това, което прави, идва от нечий мозък в неговите уста:-)))”

Златното правило за възрожденския майстор “Хиляда бода с игла за пара”, споделяно и от габровските еснафи, писателят Димитър Яръмов (1942) перифразира по следния начин: “Един бод с пистолет Макаров за хиляда пари!” (интервю във в. “Сега” от 24.08.2001 г.). Така народоведът обяснява корените на съвременното обществено зло.

Във фолклора на габровеца има редица пословици, поговорки и афористични изрази, посветени на интересуващата ни тема, но този краеведски масив заслужава специално изследване и анализ, което няма да правим тук.

И още един пример. В интересен контекст поставя писателят Алек Попов (1966) лексемата “занаят”: “да се остави да пропадне такъв материал би било непростимо предателство към занаята!” (има се предвид материалът за написването на “Мисия Лондон” – б.м.)

Ново осмисляне и допълване на семантиката на думата настъпва с появата не само на нови културни, но и на нови политически факти. Така “оказва се, че в югославските войни досега по-сигурен занаят от войнишкия няма” (цит по: www.online.bg/kultura/my_html/2085/zerminal.htm.) Така ставаме участници и творци на нови словесни артефакти, които вероятно ще добият широка гражданственост и от неологизми, ще преминат в други езикови пластове, а публичната реч и отделните форми на словесност само ще бъдат новите реципиенти.

Комичните интерпретации на “занаят” и “занаятчия” имат находчиво претворение във всички сборници с габровски хумор, което е напълно нормално, като се има предвид, че появата на комичния словесен фолклор на габровеца съвпада с периода на стабилност в поминъка на селището. Така действителността става обект на закачка, осмиване или само буди великодушна усмивка. Например, в постоянна-

та експозиция на Дома на хумора и сатирата “Корените на габровския хумор” туристът може нагледно да види илюстрация на взаимоотношенията между чираци и калфи, наели се да работят при един майстор: “Докога работихте снощи? – пита калфата. А чиракът отговаря: “Не знам, но като станахме, лампата на шишето още пареше.”

От всичко казано дотук можем да обобщим. Преди всичко, занаятите винаги са имали тясно, “пряко” значение, което показва стабилност в дълъг период от време. За устойчивото му присъствие съдим, както по книжовните извори, така и от речевата практика.

Паралелно с това се наблюдава и поставянето на понятията “занаят” и съответно “занаятчия” в нов формат – при съвременната им визия. Сега решаващата роля е на медиите и съвременните средства за комуникация. Ако от регистъра на народните занаяти се наблюдава замиране и постепенно изчезване на редица занаяти, музейно възраждане – епизодично, за повече атракция, то в езиковата ни практика се наблюдава широко застъпване и тълкуване на понятията “занаят” и “занаятчия”. В социалната сфера е налице много свободно боравене с понятийния апарат, често натоварено с допълнителни (отрицателни или емоционални) значения, с подтекст или внушения, до пейоративно значение. Използва се хиперболичен изказ и метафоричен език, което отваря твърде много семантичните “граници” и “занаят” придобива нови значения. Това налага нови социокултурни интерпретации и визии, каквито могат да дадат интердисциплинарните подходи към темата.

Бележки

¹ Живков, Т. Ив. Увод в етнологията. Пловдив, УИ, 2000, с. 428

² Геров, Найден. Речник на българския език. Фототипно издание. Ч. 2. Е-К, С., БП, 1976, с. 97.

³ Занаят е производството на изделия или предоставянето на услуги, посочени в Списък на занаятите съгласно Приложение № 1 на Закона, по занаятчийски начин.

⁴ Проект на ИФ при БАН “Живи човешки съкровища. – България. Номенклатура на дейностите”. Цит по сайта на ИФ при БАН: <http://mail.ipsyh.bas.bg/ifolk/>

⁵ Пак там.

⁶ *Владова, Елена*. Журналистиката в областта на културата – занаят за три гроша. Размисли за това и онова с културен привкус. – цит по: <http://litternet.bg/publish/evladova/zhurnalistikata.htm>

⁷ *Тодоров, Георги*. Отвъд бала с маски. – *Факел експрес*, 1, 2001, с. 256.

⁸ *Георгиева, Ваня*. Не занаят, а мечта. – *Литературен форум*, № 12/26.03–1.04.2002.

⁹ *Димитрова, Кремена*. Иван Добчев: “Режисурата е апостолска работа”. Интервю. – *Театър*, № 3–4, 1.03. 2002.

¹⁰ *Боева, Олга*. Архитект Марин Маринов: Архитектурата е обитаема скулптура. Разговор с автора на курортното селище “Русалка” и ресторант “Воденицата”... – *Черно море*, 2254, 25.06.2005

¹¹ *Стоянов, Захари*. Записки по българските въстания. С., БП, 1976, глава I.

¹² *Врачански, Софроний*. Житие и страдания грешнаго Софрония.

¹³ *Стоянов, Захари*. Пак там, с.56.

¹⁴ *Ботев, Христо*. Съчинения в 2 тома. Т.1., с. 30.

¹⁵ *Вазов, Иван*. Видено и чуто.1901 (цит. по интернет издание)

¹⁶ *Елин Пелин*. Съчинения в 6 тома. Т. 3, С., БП, 1977, с. 88–92. Разказът е публикуван за първи път в хумористичния вестник “Щурец” през 1933 г., през 1936 г. излиза в сборника “Аз, ти, той” – б.м

¹⁷ *Йовков, Йордан*. Събрани съчинения в 6 тома. С., БП, 1973, Т. 6, с. 387

¹⁸ Тук ще цитираме без коментар посочените фразеологизми с тълкуванията на участника в чата: Бодна майстора си в пояса. (Надмина майстора си.); Върдзън ф ръцете, комкън ф ушите. (За калпав, глупав човек.); Дудето си утвори устагъ, чаршията съ затваря. (За бавен, ленив, мързелив човек.); Дууби си кучиту. (Довърши си работата.); Идин ший, другий пори. (Израз за неразбирателство.); Качил си алатгът нъ тавангът. (Майстор, който вече не работи.); Кисията му гът кучишка кожа, лай му парите. (За човек, който харчи безогледно.); Крякна му паткъгъ. (Спечели неочаквано.); Крадена стокъ тимел не фаща. (С крадено успех не се постига.); Нищо съ у гроб не носи усвен майстурлукгът. (Най-важното за човек е да остави добро име.); На младини чувек съ жени зъ утпрет, нъ старини зъ утзагъ. (Всяко нещо с времето си.); Терсене гудинъ с тринайси месеца. (За човек с opak характер.); Утелил му съ волгът. (За човек, спечелил неочаквано.); Удрязали му ръцете и ги лепнали утзад. (За несръчен, калпав занаятчия); У тях и петлите снасят. (За късметлия човек.); Ут тучилуту мед изкарва. (За трудолюбив човек.); Убут ф двата. (Несръчен, калпав.); Шгъ съ апиш зъ гъзецгът. (Ще съжаляваш.); последно, много актуално. Работи, додето ти съ опулят очите, песни, додето ти носи коремгът.